

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
історичний факультет
кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

На тему «Проблеми модернізації Російської імперії за матеріалами преси
Наддніпрянської України початку ХХ ст.»

Виконав: студент II-го курсу
ступеня вищої освіти «магістр»
групи IstA1-M20
спеціальності 032 «Історія та археологія»
Сльозкін Максим Олександрович

Науковий керівник: доктор історичних наук,
професор Федьков О.М.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ.....	11
1.1. Історіографія проблеми	11
1.2. Джерельна база дослідження	21
1.3. Теоретико-методологічні засади наукової роботи	26
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	32
2.1. Офіційна преса, як рупор самодержавства в Наддніпрянщині	32
2.2. Органи партійних та громадських організацій – інструмент впливу на свідомість населення Підросійської України.....	39
2.3. Становлення українських національних видань у період Першої російської революції	49
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ)	61
3.1. Преса Наддніпрянської України про вдосконалення (зміну) політичного ладу Російської імперії	61
3.2. Громадянські права та свободи, самоорганізація громадськості (товариства, об'єднання та організації) на сторінках преси	71
3.3. Проблеми соціально-економічного та культурного життя підросійської України на сторінках газет та журналів.....	83
ВИСНОВКИ.....	94
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА.....	98

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВСТУП

Актуальність. Початок ХХ ст. для Російської імперії був переломним періодом. Самодержавний устрій, котрий до цього часу вважався непохитною константою в управлінській системі Романівської монархії, відчув потужний імпульс революційних виступів громадськості. Цей відтинок історичного часу безумовно залишив свій слід у мнемонічному вимірі народів, що мешкали на території колись могутньої держави. Так, у дореволюційну добу, зі слів Тімоті Снайдера, сучасного дослідника націєтворчих процесів, відбувалася «прихована боротьба» традиційного (консервативно-охоронного) патріотизму з етнічним націоналізмом (різноманітні партії, національні об'єднання). Саме ці процеси нині йменуються у історичній науці модернізацією. Відомо, що модернізація ХІХ–ХХ ст. відобразилася в усіх без винятку вимірах суспільного життя Росії: політичній, економічній, соціальній, культурній, релігійній, національній сферах. Проте, варто також зауважити на тому, що наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., як свідчать дослідження західних істориків, розпочався процес творення української, польської, литовської, білоруської модерних націй.

Події соціально-політичного та економічного життя пострадянських країн певною мірою перегукуються з тими, що відбувалися у зазначений період на теренах імперії Романових: криза політичного ладу, що позначається зокрема у статистично підтвердженій недовірі до представників влади; монополія великого капіталу у стратегічних сферах економіки, котра породжує стрімкий ріст цін та економічну кризу – більшість цих індикаторів передреволюційної ситуації, що нагніталася на початку ХХ ст. в Російській імперії, можна простежити сьогодні. Тому тематика модернізації імперії Романових початку ХХ ст. викликає жваві дискусії не лише в академічних колах, а й відображається у публікаціях та промовах політологів, журналістів, соціологів, економістів тощо.

Революційні події 1905–1907 рр. форсували процеси соціальних та етнічних конфронтацій. Водночас посилювався інтерес населення до

політичного та громадського життя, що в підсумку відобразилося в утворенні незліченної кількості громадських, політичних, професійних, віроповіданських, гендерних та національних організацій. Початок ХХ ст. став доленосним для української преси. Проголошення імператором Маніфесту від 17 жовтня 1905 р. ознаменувало надання непорушних прав і свобод, серед яких непохитним був дозвіл видання друкованої періодики. Французький мислитель, основоположник всесвітньо відомої французької «Школи Анналів» Фернан Бродель у фундаментальній концепції виклав три види тривалості історичного часу: «*courte duree*» (час короткої тривалості), «*moienne duree*» (час середньої тривалості) та «*longue duree*» (час довгої тривалості). Вчений зазначав на тому, що саме до видання періодичної преси належить «*courte duree*» – час, у якому відбуваються усі соціально-політичні процеси. Історичні ж процеси, за Ф. Броделем, відбуваються у «*longue duree*». У цьому контексті варто наголосити на тому, що на сучасному етапі наукового осягнення проблем модернізації суспільно-політичного ладу будь-якої країни принциповим моментом є використання періодичної преси.

Українська періодична преса кілька десятиліть є предметом наукових пошуків дослідників. Не зважаючи на величезний масив історіографічних праць, науковці здебільшого вдаються виключно до класифікації контенту видання, визначення жанрово-стильової приналежності публікацій, семантичного аналізу рубрик часописів. Проте, вчені не звертають увагу на комплекс періодичних видань, що виникали на початку ХХ ст. не як газети культурного чи літературного спрямування. Головною метою низки з них був політичний вплив з метою привернути увагу пересічного читача до того чи іншого ідейно-політичного вектору. Періодика також використовувалася як інструмент конструювання «образів» за-для посилення міжнаціональної конфронтації не лише по лінії українці-поляки, тобто – на західному прикордонні Російської імперії. Низка газет та журналів конструювала у ментальності мешканців Наддніпрянської України почуття «чужого» відносно своїх сусідів – євреїв. Тому, у контексті дослідження преси Наддніпрянщини

ми сприймаємо ці видання як ті, котрі виникли на території «Європейського фронтієру» в часи гострої політичної, економічної кризи, котра відображалася і на міжетнічних відносинах. Можемо констатувати той факт, що наслідки цих процесів ми відчуваємо і в сучасний період.

Отже, унікальність роботи полягає у тому, що представлене наукове дослідження відкриває нові парадигми у дослідженні проблеми модернізації Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. Також варто наголосити на відсутності в сучасній українській історіографії узагальнюючої праці, автори котрої розглядали б пресу, як основне джерело з історії модернізаційних процесів у політичному, економічному, соціально-культурному житті населення імперії Романових.

Об’єктом дослідження є модернізаційні процеси в соціальному, політичному та економічному житті Російської імперії на початку XX ст.

Предметом дослідження є контент національних, партійних періодичних видань, газет різноманітних професійних, вірогідданських чи культурно-просвітницьких організацій зазначеного часу.

Мета дипломної роботи полягає у тому, щоб на основі джерельної бази, значну частину якої становить періодика, та широкого комплексу праць дослідників з’ясувати ставлення різноманітної преси до процесів модернізації суспільно-політичного та економічного ладу Російської імперії на початку XX ст.

Для досягнення поставленої мети визначені такі **завдання**:

- схарактеризувати вивчення досліджуваної проблеми у історіографії;
- вивчити джерельну базу наукової роботи;
- окреслити теоретико-методологічні засади дослідження;
- визначити основну ідеологічну лінію офіційної (урядової) періодичної преси;
- визначити основні вектори щодо зміни існуючого ладу в друкованих органах політичних партій;
- розкрити історичні умови становлення української національної

преси;

- охарактеризувати характеристику редколегіями видань громадських об'єднань та різноманітних товариств;
- розглянути стан висвітлення економічних та соціальних проблем на шпальтах періодичних видань.

Хронологічні межі нашої роботи охоплюють період від проголошення імператором Миколою II Найвищого Маніфесту «Об усовершенствовании государственного порядка» 17 жовтня 1905 р. до Лютневої революції 1917 р., котра стала точкою невідвороту у питанні зміни політичного ладу імперії. Відхід від визначених хронологічних меж здійснювався виключно з метою проаналізувати передумови модернізаційних процесів та простежити континуїтет від появи перших урядових періодичних видань у Росії.

Територіальні та географічні межі охоплюють Наддніпрянську (підросійську) Україну, до складу якої традиційно відносять 9 губерній: Київську, Подільську, Волинську, Катеринославську, Харківську, Херсонську, Чернігівську, Таврійську та Чернігівську. Подекуди, зважаючи на специфіку вивчення соціально-політичної атмосфери на теренах західних губерній нами свідомо здійснювався вихід за визначені географічні кордони. Зроблено це було з метою з'ясувати причини тих міжетнічних процесів, що мали місце в контексті конструювання «образу іншого» на теренах Польської держави та подальшого поширення його на територію Наддніпрянщини.

Теоретико-методологічна основа роботи полягає у використанні дослідником цивілізаційного підходу у контексті неомодерної моделі вивчення історичного процесу. Це пояснюється тим, що такий симбіоз, на наш погляд, є найбільш прикладним у осягненні модернізаційних процесів, питань міжнаціонального дискурсу тощо. У роботі ми використовуємо загальні методи наукового пізнання, серед яких можна виокремити метод аналізу та синтезу, індукції та дедукції, класифікації на певні категорії тощо. Серед власне історичних методів ми застосовуємо історико-генетичний, порівняльно-історичний, типологічний, системний, структурно-аналітичний,

біографічний та інші. При аналізі періодичної преси ми вдавалися до міждисциплінарного підходу, зокрема, використовували методи журналістикознавчих досліджень: жанрово-видовий, дискурсивний, герменевтичний, метод медіалінгвістичного аналізу тощо.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в тому, що її текст є по суті першою спробою в українській історіографії спробою застосувати до історичних процесів («longue duree») модернізації (зміни) ладу Російської імперії матеріали періодичних видань («courte duree»), що передбачалися для читання різною цільовою аудиторією.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в його інтердисциплінарності. Результати проведеного дослідження можуть бути корисними при подальшому вивченні проблем соціально-політичної історії, історії повсякдення, історії преси та окремих аспектів міжнародного дискурсу в межах імагології. Також текст праці може бути використаний при написанні монографій, узагальнюючих праць та посібників. Вивчення періодичних видань у контексті соціально-політичної та економічної історії може бути корисним для дослідників преси. Зважаючи на дисертабельність теми кваліфікаційної роботи, вважаємо, що роботу над нею варто продовжити у контексті дисертаційного дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати проведеного дослідження апробовані нами на низці наукових та науково-практичних конференцій, що мають статус Всеукраїнських та міжнародних, з-поміж них: Звітні наукові конференції студентів та магістрантів К-ПНУ ім. І. Огієнка (Кам'янець-Подільський, 15.05.2019 р., 23.09.2020 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Поділля в 1793–1917 рр.» (Кам'янець-Подільський, 19.04.2019 р.), Międzynarodowe Spotkanie Integracyjne, Naukowa Konferencja «Homo economicus: Ekonomiczne wartości współczesnego człowieka» (Kielce (Poland), 16.09.2019 р.), Всеукраїнський круглий стіл «Актуальні проблеми культурології» (Полтава, 29.04.2021 р.), XV Colloquium Świętokrzyskie The Peculiarity of Man: Człowiek między Bogiem,

zwierzęciem a komputerem (Sukow (Poland), 28.08.2021 р.), Наукова конференція студентів та магістрантів К-ПНУ ім. І. Огієнка за підсумками НДР у 2019-2020 н.р. (Кам'янець-Подільський, 23.09.2021 р.), Всеукраїнської науково-практичної конференції «Олександр Завальнюк – особистість, талановитий учений-історик, визначний педагог і менеджер вищої освіти» (Кам'янець-Подільський, 30.11.2021 р.), V Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики» (Миколаїв, 10 грудня 2021 р.).

Окрім того, до апробації наукової роботи ми також відносимо перемогу у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт у 2020 р. (диплом II ступеня, шифр роботи – «Opinio communis») та 2021 р. (диплом II ступеня, шифр роботи – «Jewish quasteo»).

Результати дослідження також було апробовано на Конкурсі 2020/2021 Стипендіальної програми «Завтра.UA» Фонду Віктора Пінчука (6 місце у загальному рейтингу, тема роботи – «Українська преса та конструювання «образу іншого» в міжнародному дискурсі на початку ХХ ст.»).

Крім того, результати дослідження були предметом обговорення на засіданнях кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Публікації. Головні аспекти магістерського дослідження були відображені в наукових публікаціях у збірниках наукових праць студентів та магістрантів історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка, університетському збірнику наукових праць студентів та магістрантів, III Томі наукових праць Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, Збірнику матеріалів III Всеукраїнського студентського круглого столу «Актуальні проблеми культурології», Міжнародних студентських колективних монографіях Homo economicus: dyskurs o ekonomicznych wartościach współczesnego człowieka та Homo Politicus: rytuały, obrządki, wydarzenia.

Структура дипломної роботи обумовлюється метою та сформована послідовно для вирішення поставлених завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Повний обсяг кваліфікаційної роботи магістра становить 108 сторінок, з яких 97 сторінок основного тексту, 11 сторінок займає список використаних джерел та літератури (123 позиції).

ВИСНОВКИ

Дослідження модернізаційних процесів у Російській імперії на початку ХХ ст., а також особливостей їх висвітлення у періодичній пресі дає можливість зробити низку узагальнюючих висновків.

Проаналізовано історичні праці з зазначеного періоду, що засвідчило значне зацікавлення наукової спільноти досліджуваною проблемою. Проте, велика кількість здійснених вченими публікацій характеризують історичний контекст – модерну епоху, у яку відбувалися процеси переформатування Росії. Сьогодні в українській історіографії немає комплексного та ґрунтовного дослідження, котре проливало б розглядало модернізаційні процеси у суспільно-політичній та економічній сферах крізь призму різновекторних періодичних видань. Ми встановили, що в процесі вивчення предмета дослідження історичні праці варто об'єднати у декілька груп: дореволюційну (до 1921 р.), радянську (1921 – 1991 р.) та сучасну українську та зарубіжну історіографію.

Опрацьовано низку джерел, котрі у роботі репрезентовано такими тематичними блоками: документи та матеріали законодавчого та нормативно-правового характеру, збірники різноманітних документів та матеріалів, періодичні видання та публіцистика, джерела особового походження. При написанні тексту роботи ми залучили документи українських та зарубіжних центральних архівних установ. Проте, специфіка наукового дослідження полягає в безпосередньому вивченні першоджерел, тобто – періодичних видань. В роботі нами було опрацьовано періодику різноманітного спрямування: політичного (органи соціалістичних, ліберальних, консервативних політичних партій), аполітичну пресу, газети та журнали вірогідданських, професійних, громадських товариств та об'єднань, періодику національних груп тощо.

Використано низку новітніх теоретико-методологічних підходів, таких як цивілізаційний підхід, неомодерна концепція тощо. Дослідник застосовував їх відповідно до принципу історизму, тобто – відповідно до культурно-

географічного та темпорально-просторового контексту. Методи роботи розподілено відповідно до традиційної класифікації на дві групи: загальні методи наукового пізнання та спеціальні історичні методи. Серед загальнонаукових ми визначаємо засоби теоретичного пізнання, притаманні усім соціогуманітарним галузям. Це – метод аналізу та синтезу, індукції та дедукції, класифікації на категорії тощо. Із загальноісторичних методів варто назвати історико-генетичний, порівняльно-історичний, типологічний, системний, структурно-аналітичний, біографічний та інші методи. При аналізі періодичних видань нами було застосовано методи журналістикознавчих досліджень. Це – жанрово-видовий, дискурсивного, герменевтичного, медіалінгвістичного аналізу тощо.

В магістерській роботі з'ясовано, що офіційна (урядова) періодична преса станом на кінець XIX ст. була найтиражованішою у Росії. Цим пояснюється значний вплив на значний масив передплатників. Ці друковані органи відповідно до ідейно-політичного спрямування були рупорами самодержавного ладу. Дотримуючись головної «урядової лінії» вони відображали виключно офіційну точку зору на будь-які події суспільного, політичного, економічного чи культурного життя Російської імперії. Редакційні колеги цих видань були віддані під цілковитий ідеологічний та цензурний нагляд не лише Губернських управлінь та цензурних комітетів при них. У додаток до повного підпорядкування керівникові губернії, редакції урядових видань були підзвітними особисто Міністрові внутрішніх справ. Цей факт посилював контрольованість контексту не лише зазначених газет та журналів, а й додатків до них.

Визначено, що на межі XIX та XX ст. на теренах Російської імперії розпочався незворотній процес зародження політичних організацій та різноманітних партій, котрі, відповідно до ідейно-політичного спрямування та ідеологічних доктрин, обстоювали різні принципи, у тому числі – мали різні погляди на державний лад та суспільно-політичне життя держави. Проте, «найбільш відмінних» таких векторів були три: соціалістичний, ліберально-

демократичний та консервативний напрями. Вони ж і відображалися у тогочасній партійній періодиці. Представники першого, соціалістично-революційного руху вбачали подальшу долю імперії Романових виключно крізь призму докорінної зміни політичного ладу шляхом революції. Із засобів досягнення своєї мети представники цих партій вважали найдієвішою збройну боротьбу. Відповідно до їх доктрини, лише таким чином можна змістити самодержавство та встановити «диктатуру пролетаріату». Представники демократичного табору найкращим шляхом для перетворення ладу імперії вважали глибоке реформування всіх галузей державного апарату – економіки, соціального та політичного життя. Консерватори ж, наперекір своїм опонентам, обґрунтовували успіх держави у стабільності функціонування відомої уварівської тріади – «самодержавне, православне, народность». У цьому контексті вони усіляко захищали існуючий лад.

Простежено, що національна українська періодична преса виникла на хвилі загального революційного піднесення, що було обумовлено кризою самодержавного ладу у період Першої російської революції. Поступки царського уряду після поразки у Японській війні та інших кризових подій, котрі фактично повинні були стати запобіжником для усунення самодержавця, мали позитивний вплив. У маніфест від 17 жовтня 1905 р. імператор Микола II проголосив з-поміж інших свободу друку. Це відкрило «важкий шлях» до створення плеяди українських національних видань. Впродовж усього часу становлення українського друкованого слова відчувався сильний тиск збоку цензурних комітетів, що діяли по всіх куточках Російської імперії. Цензори всіляко намагалися завадити комфортному функціонуванню редакційних колегій. Це проявлялося у регулярних обшуках та репресіях проти їх членів, численних конфіскацій окремих випусків газет чи журналів, їх повна заборона тощо. В умовах запровадженого військового стану та «стану особливої охорони», цензорам дозволялося не лише припиняти діяльність редакцій, а й без судового рішення вкидати до в'язниці «найбільш небезпечних» опозиціонерів. Так формувалася т.зв. «каральна цензура».

З'ясовано, що періодичні видання початку ХХ ст. висвітлювали не лише партійне життя Наддніпрянщини. Особлива увага редакційних колегій надавалася діяльності різних громадських об'єднань та товариств. Ці організації поєднували однодумців за національним, гендерним, віроповіданським, професійний принципом. У своїх програмних документах вони висловлювали потужний опір самодержавству у контексті боротьби за загальні права та свободи, у тому числі – вимагали зміни існуючого самодержавного ладу. Ця діяльність знайшла особливе відображення на шпальтах газет та журналів. Редколегії, з'ясовуючи діяльність спілок та товариств часто цитували засадничі документи та висвітлювали основні моменти з життя таких спілок, у тому числі – кореспондували з'їзди та збори, повідомляли про переслідування поліціантами, сліdkували за діяльністю провінційних осередків тощо.

У роботі виявлено, що ліквідація кріпацтва спричинила капіталізацію значної частини галузей економіки та дала поштовх до становлення нового суспільного елементу – пролетіаріату. З другої половини ХІХ ст. сталася справжня революція у функціонуванні підприємств – почалося становлення важкого виробництва та видобувної промисловості. До того ж, прискорився розвиток металургії, машинобудування, цукрової, борошномельної та вугільної галузей. Це створило привабливий клімат для притоку до Росії іноземного матеріального та інтелектуального капіталу. Це мало позитивний вплив на банківську систему імперії, зокрема – на появу кредитних спілок, акціонерних об'єднань тощо. Новий робітничий прошарок суспільства сприяв індустріалізації великих промислових міст та маленьких містечок у провінції. За процесом модернізації імперії Романових пильно сліdkували періодичні видання. Це відобразилося на шпальтах газет та журналів у характеристиках фактично усіх аспектів цього процесу: появи нових підприємств, інвестуванні іноземного капіталу, страйках на виробництвах, боротьбі робітників за сприятливі умови праці тощо. У цьому контексті газети та журнали стали справжніми літописами провінційного життя імперії.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Неопубліковані джерела

1.1. Центральний державний історичний архів України (м. Київ)

Ф. 275 Київське охоронне відділення, м. Київ.

Оп. 1.

1. Спр. 1109. Копія с «Заявления Украинской демократической партии съезду земских и городских деятелей в Москве 6-го июля 2905 года и Учредительному собранию» и «Платформа Украинской демократической партии». 6 арк.

Ф. 318 Київська судова палата, м. Київ. 1880–1919 рр.

Оп. 1.

2. Спр. 1720. Дознание Киевского ГЖУ по обвинению А. Жука, Г. Скрынникова, студента Киевского университета С. Ф. Завадского и др. в принадлежности к Киевской организации украинкой буржуазно-националистической партии «Спилка», проведении собраний, обсуждавших вопрос вступления «Спилки» в РСДРП, хранении партийной документации и нелегальной литературы. Т. IV. 30 декабря 1906 г. – 27 февраля 1907 г., 443 арк.

Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ.

Оп. 856.

3. Спр. 185. От Полтавской «Громады» Украинской Демократической Партии. 27 ноября 1905 г. 3 арк.

1.2. Государственный архив Российской Федерации (г. Москва)

Ф. 1741 Коллекция нелегальных изданий, отложившихся в полицейских и судебных органах дореволюционной России.

Оп. 2.

4. Д. 5589. Чого нам треба домагатися? (лист до селян). 1905 р. 23 л.

4.1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Минск)

Ф. 333. Минская казенная палата Министерства финансов, город Минск Минского уезда Минской губернии.

5. Д. 810. Положение об издании «Губернских ведомостей», утвержденное императором Николаем I 27 октября 1830 г. 10 л.

2. Оpubліковані джерела

2.1. Документи та матеріалы законодавчого та нормативного характеру

6. Высочайшее утвержденное положение о выборах в Государственную думу. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3. Т. 25. Отделение II: Приложения. Санкт-Петербург, 1908. С. 406-407.*
7. Именной высочайший указ «О временных правилах для неповременной печати». *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3. Т. 25. Отделение 1. Санкт-Петербург, 1908. № 26962. С. 837-840.*
8. Высочайший манифест об усовершенствовании государственного порядка (17 октября 1905) *Российское законодательство X-XX вв.: в 9 т. Т.9. Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. / Отв. ред. О.И.Чистяков. Москва: Юридическая литература, 1994. С. 41.*
9. Высочайший манифест о роспуске Государственной Думы и о времени созыва таковой в новом составе (9 июля 1906 г.). «*Русский Вѣстникъ*». Санкт-Петербург: Типо-литографія Т-ва «Свѣтъ», 1906. URL: http://www.russportal.ru/index.php?id=russia.manifest1906_07_09_01.

2.2. Збірники документів і матеріалів

10. Источниковедение отечественной истории : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А.Г. Голиков, Т.А. Круглова. 2-е изд. стер. Москва: Издательский центр «Академия», 2008. 464 с.
11. Союз Русского Народа (По материалам чрезвычайной следственной комиссии

временного правительства 1917 г.). / А. Черновский, В.П. Викторова. Москва–Ленинград, 1929. 452 с.

2.3. Періодичні видання та публіцистика

12. Від редакції. *Наш голос*, Ч. 1. листопад 1910, С. 2
13. Басок До роботи через єднання. *Наш Голос*. Ч 11–12. 1911. С. 505
14. Беседа. *Киевлянин*. №230, 21 августа 1905 г. С. 2
15. Від Всеросійської спілки вчителів. *Громадська думка*. № 153, 5 липня 1906. С. 2.
16. Выборы в австрийский парламент. *Киевлянин*. № 6, 6 января 1901 г. С. 2
17. Грінченко Б. З'їзд Академічної спілки. *Громадська думка*. № 17. 20 січня 1906. С. 2.
18. Грінченко Б. Передумови проголошення маніфесту 17 жовтня 1905 р.: його вплив на російське суспільство. *Громадська думка*. № 10. 12 січня 1906. С. 1.
19. Деде В. Наші організаційні завдання. *Наш голос*. Ч. 2. грудень 1910, С. 71
20. Доманицький В. Музей В. Тарновського в Чернігові. *Громадська думка*. № 160, 13 липня 1906. С. 2.
21. Доманицький В. Українська преса. Газети. *Україна*. № 1, январь 1907. С. 48–65.
22. Дурдуківський В. Концерт народнього хора К. Стеценка. *Громадська думка*. № 117, 24 травня 1906. С. 3.
23. Єфремов С. Справдилося! Давно сподіваний час настав... *Громадська думка*. № 1. 31 грудня 1905, С. 1.
24. Єфремов С. Царські грамоти та пристав. *Громадська думка*. № 96, 28 квітня 1906. С. 1
25. З газет та журналів. *Громадська думка*. № 140, 20 червня 1906. С. 1–2
26. Закопанець Д. Російська революція і український національний проблем. *Наш Голос*. Ч. 2. грудень 1910, С. 76
27. Ігнатієнко В. Українська преса 1905–1907 рр. *Життя й революція*. №11. 1925. С. 34–39

28. Київ, 17 жовтня 1905 г. *Київлянин*. № 288. 18 жовтня 1905. С. 2
29. Київ, 18 жовтня 1905 г. *Київлянин*. № 289. 19 жовтня 1905. С. 1
30. Київ, 19 грудня 1905 г. *Київлянин*. № 351. 20 грудня 1905. С. 2
31. Копія. Приказ по военному ведомству за № 241. *Подольские губернские ведомости*. № 43. С. 2.
32. Крылов Н. Дальний каботаж. *Русское судоходство*. № 185, август 1897. С. 49-54 ,
33. Кудінов Д. Страйковий рух селянства Лівобережної України У 1905–1907 рр. *Сумська старовина: Збірник наукових праць*. № 30, 2010.
34. Матушевський Ф. Напружена ситуація в країні, поведінка російської бюрократії. *Громадська думка*. № 17. 20 січня 1906, С. 1.
35. Машкін О.М. П.А. Столипін і Україна. *Український історичний журнал*. № 2. 2012. С. 73–97.
36. Население России в V веке до Рождества Христова. *Подольские губернские ведомости*. № 45, 5 июня 1905. С. 5
37. Наслідки рабства. *Громадська думка*. № 87, 18 квітня 1905, С. 2
38. Не треба кари на смерть. *Громадська думка*. № 50. 3 березня 1906. С. 1.
39. Обиходная рецептура. *Подольские губернские ведомости*. № 44, 4 июня 1905, С. 6.
40. Павловський М. Люде чорної та білої касти. *Громадська думка*. № 138, С. 1
41. Пахаревський Л. Український театр. Городський Театр. Труппа Левицького. *Громадська думка*. № 115, 20 травня 1906. С. 3–4.
42. Перша українська етнографічно-кустарна виставка в Києві. *Громадська думка*. № 44, 25 лютого 1906. С. 2.
43. Подільське хліборобське товариство і українські книжки. *Громадська думка*. № 147, 28 червня 1906. С. 3
44. *Подольские губернские ведомости*. № 44, 4 июня 1905. С. 5
45. Постанови гродских дум. *Подольские губернские веодмости*. № 43, 1 июня 1905. С. 2.
46. Про чорносотенні писання. *Громадська Думка*. № 59. 14 березня 1906. С. 2,

47. Продажа имений. *Подольские губернские ведомости*. № 43, 1 июня 1905. С. 4.
48. Проект статута Всеукраїнської спілки Вчителів і діячів народної освіти. *Громадська думка*. № 141, 21 червня. С. 3
49. Разные известия. *Подольские губернские ведомости*. № 44, 4 июня 1905, С. 6.
50. Резолюции киевского отделения російского общества защиты женщин. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 17, 1 мая 1905. С. 1304-1405
51. Рибалка Л. Що робити? *Наш голос*. Ч. 3. січень 1911. С. 133
52. Служебные перемены. *Подольские губернские ведомости*. № 43, 1 июня 1905. С. 2.
53. Союз инженеров и техников. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 11, 20 березня 1905, с. 832-845
54. Союз российских писателей. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 17, 1 мая 1905. С. 1381–1386
55. Союз учителей средней школы. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 17, 1 мая 1905. С. 1386–1392
56. Стешенко И. Первая ласточка украинского шовинизма. *Киевские Отклики*. №324, 4 (17) декабря 1905 г.
57. У двадцять п'яти роковини оснування РУП. *Діло*. №29, 8 лютого 1925 р. С. 2
58. У Києві. *Громадська думка*. № 98, 30 квітня 1906. С. 2, с. 2
59. Урожай в 1904 году. *Подольские губернские ведомости*. № 44, 4 июня 1905, С. 5
60. Финансовые реформы в Македонии. *Киевлянин*. № 281, 11 октября 1905. С. 1
61. *Харьковские губернские ведомости*. № 167–320. 1905.
62. Хотовицький М. З'їзд євреїв. *Громадська думка*. № 42, 23 лютого 1906. С. 2
63. Хотовицький М. Телеграфні агентства і партія народної свободи. *Громадська думка*. №79. 8 квітня 1906. С. 1.
64. Хроника. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 6, 13 февраля 1905, с. 450.
65. Череванин Н. Экономический подъем и политический кризис. *Наша Зоря*. № 2, лютий 1914. С. 44 – 45.

66. Ярошевський Б. Російський панславізм і країни Балканського півострова. *Громадська думка*. № 40. 21 лютого 1906. С. 1

2.4. Документи особового походження

67. Єфремов С. Щоденник: Про дні минулі (спогади) / Упор., вступ. ст. І. Гирича. Київ: Темпора, 2011. 792 с.
68. Марков Н.Е. Войны темных сил. Книга 1. Париж: Rapid-Imprimerie, 1928.
69. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Київ: Темпора, 2011. 544 с.

3. Монографії, статті та рецензії

70. Альманах. Сборник по истории анархического движения в России. Том 1. Париж, 1909. 191 с.
71. Бабенко Л. «Українське питання на сторінках газети «Хлібороб»». *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Вип. 19-20, 2018–2019. С. 182–193.
72. Білобровець О.М. Польська преса в громадсько-політичному житті поляків України в роки Першої світової війни. *Intermarum: історія, політика, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції «В єдності сила. Україна-Польща: спільні шляхи до свободи»*. Житомир, 2014. С. 173–182.
73. Блажевич Ю. Православна церква Поділля в кінці XVIII – першій половині XIX ст.: історіографічний аспект. *Український історичний збірник*. Вип. 10. 2007, С. 265-268
74. Висоцький О.Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. Київ: Основні цінності, 2004. 272 с.
75. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття. Київ: Смолоскип, 1996. 124 с.
76. Грінченко Б. Тяжким шляхом. URL: <https://zbruc.eu/node/57787> (дата звернення – 20 жовтня 2021 р.)
77. Гула Р.А., Передрій І. Г. Політичні ідеї консерватизму в контексті розвитку історичного в Україні 1900–1917 рр. *Український історичний журнал*. № 5. 2017. С. 146–165.

78. Гула Р.В. Національна ідея як основа патріотизму української нації та її аналіз і критика на сторінках видання «Киевлянин» у 1900–1914 рр. *Архіви України*. № 1. Київ, 2013. С. 98–106.
79. Дідківська Л.В. Про характер співробітництва земств та кооперативів в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. *Історія народного господарства та економічної думки України*. Вип. 42. — 2009. С. 102 – 110.
80. Доннік О., Опря Б., Федьков О. Політичні партії та селянство в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціоментальні й інституційні чинники взаємодії. *Український історичний журнал*. Число 2, 2021. С. 29–47.
81. Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
82. Іваницька С. Проблеми формування модерної української нації в інтелектуальній спадщині українських радикал-демократів на початку XX століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. XX. Запоріжжя: ЗНУ, 2006. 508 с.
83. Кирьянов Ю.И. Крайние правые партии и общество. *Политические партии и общество в России 1914–1917 гг.* Санкт-Петербург, 2000. С. 162–180.
84. Кичеев В.Г. Историография черносотенно-монархических организаций в России в начале XX в. *Вестник Томского государственного университета : журнал*. Томск, № 315, 2008.
85. Коженювський М. За Золотими ворітьми. Київ: Дух і Літера, 2015. 664 с.
86. Константінова В. М. Соціокультурні аспекти урбанізаційних процесів на Півдні України (друга половина XIX – початок XX століття): монографія. Запоріжжя: ЗНТН, 2011. 100 с.
87. Крот Л.М. Про роль земських установ Лівобережної України в формуванні та діяльності дрібних сільськогосподарських товариств (початок XX ст.) *Історія народного господарства та економічної думки України*. Вип. 39-40. 2007. С. 188–193.
88. Кудласевич О.М. До проблеми забезпечення розвитку вітчизняного

підприємництва в Україні у другій половині XIX – початку XX ст. *Історія народного господарства та економічної думки України*. Вип. 42. 2009. С. 111-122.

89. Кучернюк І. Робота авторського колективу часопису "Рідний край" у висвітленні суспільно-політичного життя України 1905–1907 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Вип. 2. 2014. С. 200–204.
90. Магась В.О. «Бути справжнім громадянином...»: суспільно-політичні організації в Наддніпрянській Україні у 1905–1917 рр: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 568 с.
91. Мартинюк О.В. Російський націоналізм у контексті виборів до Державної Думи на Правобережжі (1906–1912): історіографічний огляд. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. Вип. 37, 2014. С. 62–85.
92. Машкін О.М. Про роль та місце вихідців з Греції в економічному житті України кінця XIX – початку XX ст. *Історія народного господарства та економічної думки України: міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 30. Київ; Тернопіль, 1998. С. 207–213.
93. Наріжний С. Українська преса. URL: <http://litopys.org.ua/cultur/cult10.htm> (Дата звернення: 23 липня 2021).
94. Ніколаєнко О. Польський жіночий рух взаємодопомоги в Наддніпрянщині на початку XX століття. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2012. Вип. 5. С. 38–43
95. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX – початок XX століття : зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Київ: Вид-во «Іван Федоров», 1999. 248 с.
96. Портнова Т. Еволюція міського середовища Катеринослава кінця XIX – початку XX ст. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/144-tetiana-portnova-evolyutsiya-miskoho-ser> (дата звернення 08 листопада 2021).
97. Реснт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії

України НАН України, 2003. 340 с.

98. Савастенко Р.А. Российская периодика в начале XX века и ее участие в общественно-политической жизни страны. *Вестник РУДН, серия Литературоведение. Журналистика*. № 4, 2013. С. 112–121.
99. Савенко В. Періодичні та серійні видання НТШ (1894-1939 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія «Історія». Вип. 2. 2012. С. 48–53
100. Самохіна Н.Ф. Вітчизняні "Губернские ведомости" у колекції газетних видань Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. *Бібліотечний вісник*. № 4, 2010. С. 55–58.
101. Сльозкін М. Національно-культурне та політичне життя на сторінках газети «Громадська думка». *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Вип. 14. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 49–51.
102. Сльозкін М. Соціально-політична проблематика на сторінках газети "Громадська думка". *Наукові праці студентів і магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 80–86.
103. Сльозкін М. Земля як економічна цінність в неформальній комунікації (чутках) початку XX століття. *Homo Economicus: dyskurs o ekonomicznych wartościach współczesnego człowieka: monografia studentska*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2020. S. 61–69.
104. Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність: колективна монографія / кер. кол. авт. і наук. ред. д.політ.н., проф. І.Д. Дудко. Київ: Інститут історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2014. 478 с.
105. Федьков О. Чорносотенці і чутки на Поділлі (з історії суспільно-політичного життя та ментальності початку XX ст.). *Молода нація*. № 4, 2004. С. 5–21.
106. Федьков О.М. Політичні партії і селянство в 1905 – 1907 роки : (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України).

Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. 248 с.

107. Федьков О.М. Українська соціал-демократична спілка на початку ХХ ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.
108. Федьков О.М., Дубінський В.А. Формування аграрних програм українських соціалістичних партій Наддніпрянщини на початку ХХ ст. *Збірник наукових праць "Політологічні студії"*. Вип. 1, 2010. С. 114–131.
109. Фурман С.С. Вплив іноземного капіталу на модернізацію вітчизняної економіки в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Історія народного господарства та економічної думки України*. Вип. 41. 2008. С. 124–136.
110. Харченко О. Художній вимір концертів духовної музики в Києві: за матеріалами газети «Киевлянин» (1900–1917 рр.). *Культура і Сучасність*. № 2, 2014. С. 152–158.
111. Ходченко О.В. З історії розвитку міських громадських банків в Російській імперії та Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) *Історія народного господарства та економічної думки України*. Вип. 41. 2008. С. 136–144.
112. Чернуха В.Г. Правительственная политика в отношении печати. 60-70-е годы ХІХ века. Ленинград: Наука, 1989. 208 с.
113. Шевцов В.В. Губернские ведомости в законодательстве Николая I. Губ. ведомости в законодательстве Николая I. *Вестник Томского государственного университета*. № 308, 2008. С. 110–114.
114. Шингарева Н.В. Временные правила о печати 1905-1906 гг. и роль Министерства внутренних дел в их реализации. *Вестник Московского университета МВД России*. № 12. Москва, 2014. С. 68–71.
115. Шляхов О.Б. До питання про ступінь розвитку капіталізму в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* Вип. 16. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 25–36.
116. Шологон Л. Періодичні видання українських студентських товариств Галичини як джерело з історії національно-культурного руху українців краю у

60-х рр. XIX – на початку XX ст. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Вип. 23-24. 2013. С. 254-258.

4. Автореферати дисертацій та дисертації

117. Біла О.М. Історико-краєзнавчі публікації на сторінках волинської періодики XIX – поч. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ, 2017. 263 с.
118. Кучернюк І.В. Часопис «Рідний край» в суспільно-політичному та культурному житті України (1905 – 1916 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 180 с.
119. Мартинюк О.В. Російський націоналізм як соціально-політичний феномен у виборчому процесі Правобережної України (1906–1912 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. / Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Київ, 2016. 261 с.
120. Федьков О. М. Українська соціал-демократична спілка в суспільному житті Наддніпрянської України початку XX ст.: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. Київ, 2017. 581 с.

5. Довідкова та енциклопедична література

121. Громадська думка. Анотований систематичний покажчик. 1905–1906 / упор. І. Старовойтенко та ін.; кер. наук. кол. Л.А. Дубровіна. Київ: Темпора, 2011. 465 с.
122. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси. Харків: НДІ книгознавства; Київ: Держ. вид-во України, 1930. 286 с.
123. Периодическая печать и цензура Российской империи в 1865–1905 гг. Система административных взысканий: Справочное издание. Санкт-Петербург: Издательство «Нестор-История», 2011. 412 с.